

Joventut i gènere: un binomi en transformació

Sonia Ruiz García

Aintzane Conesa

217

1. Introducció

Es mantenen les relacions desiguals de sexe i de gènere entre la joventut actual? Quins són els obstacles més rellevants a què les dones joves han de fer front i quines són les noves habilitats que estan desenvolupant? Les polítiques de joventut tenen en compte les diferències de gènere i treballen per construir espais sense desigualtats? Cal que les dones joves actualment siguin feministes? I els joves, les tracten com a iguals o es construeixen noves formes de discriminació de gènere en el col·lectiu juvenil? I més important encara: les institucions estan introduint els canvis necessaris per posar en valor les aportacions i les vivències de les dones joves?

En aquest article es parla de les dones que han nascut, que creixen i viuen en una societat on la igualtat formal s'ha assolit, on les lleis avalen les accions positives i prohibeixen tota discriminació directa i indirecta envers les dones. L'heterogeneïtat que caracteritza la joventut actual és la mateixa que dona forma a la ciutadania en general. Parlar de joves és fer-ho de múltiples atributs. La diversitat és tan extensa com els seus models vitals, formes de divertir-se o de relacionar-se.

L'estètica juvenil i l'eterna joventut estan avui en dia sobrevalorades, però no les demandes de la joventut. Les persones joves són tractades com a públic objectiu de multitud de campanyes de màrqueting o com a possibles consumidores, encara que més enllà d'aquestes possibilitats la seva presència és feble. Només cal anar a qualsevol festival musical de primavera o estiu, en qualsevol punt del país, i normalment sota el nom d'alguna beguda alcohòlica, per constatar la pressió consumista fent servir les seves més innovadores eines per cercar al nou públic.

La joventut s'estira fins a la meitat de la trentena vivint a casa dels pares. Sense responsabilitats familiars i amb un considerable poder adquisitiu, són l'objectiu perfecte per a l'onada consumista de petits objectes que es transformen i queden

obsolets cada tardor. En aquest sentit, els joves esdevenen promotors de productes. Són ells i elles davant dels seus ordinadors, des de les seves habitacions, els qui millor coneixen el que vol i necessita el jovent. Les seves idees cotitzen en borsa i omplen la xarxa.

Tot seguit fem una mirada transversal entrecreuant reflexions sobre la nostra realitat, no exempta d'obstacles per assolir la igualtat plena entre dones i homes.

218

2. La generació de les més ben formades

Una de les eines fonamentals per garantir l'autonomia de la joventut és la formació i l'educació. De fet, la formació és l'instrument sensibilitzador més potent que hi ha. Les dones joves de Catalunya són molt més estudioses que els seus companys. L'any 2008, de la població d'entre 20 i 24 anys, el 55% dels nois i els 67,8% de les joves havien complert els estudis secundaris. Així mateix, les noies presenten dades més baixes d'abandonament dels estudis que els nois, un 25,9% enfront del 37,1%.¹

A Espanya el mateix any, el nombre d'universitàries és una mica més de la meitat de la població total (50,38%), dada que es redueix fins al 36,91% quan analitzem els doctorants.² A finals de la dècada dels 70 ja s'havien remogut els obstacles a l'accés de les dones a totes les formacions i nivells educatius, per tant portem diverses generacions de joves que han gaudit de l'escola laica, mixta i de la lliure decisió sobre les carreres i els estudis per les quals volen encaminar els seus futurs. Tot i això, aquesta teòrica igualtat en l'educació i la formació no s'ha traduït en millores laborals o accés en igualtat a les ocupacions existents. Després es tractarà la realitat de les dones joves en el mercat de treball, ara veiem alguns detalls més sobre la formació i l'educació. I és que, de fet, s'ha de posar en dubte l'existència d'aquesta plena lliure elecció quan constatem que la majoria de les dones continuen decantant-se per trajectòries formatives dins dels camps de les lletres, les humanitats, la cura i els serveis a les persones. A més, segons un estudi la classe social es mostra com un factor més a tenir en compte, ja que el 75% dels fills i les filles d'obrers i obreres deixa d'estudiar just després de cursar l'ESO.³

¹ Dades extretes de l'Idescat – Institut d'Estadística de Catalunya: [www.idescat.cat] Darrera visita: octubre 2008

² Les dades són de Mujeres en Cifras de l'Instituto de la Mujer, extretes de l'Instituto Nacional de Estadística (INE) www.migualdad.es/mujer

³ Estudi de la Fundació Alternativas. Vegeu bibliografia

Malgrat que hi ha instruments i manuals, s'ha publicat recentment la Guia de coeducació per als centres educatius: pautes de reflexió i recursos per a l'elaboració d'un projecte de centre⁴, la coeducació a les aules encara no és una realitat. La coeducació no és la garantia d'uns espais mixtes d'ensenyament, sinó la revisió de tota clau pedagògica a partir dels paràmetres de la igualtat de gènere. La transformació dels jocs, dels materials, la formació del personal docent i la revisió dels models dels currículums formatius per equipar-los entre dones i homes. La manca d'implantació de la coeducació dóna com a resultat un biaix de gènere en l'elecció dels estudis que inicia la joventut. Segons les dades del curs acadèmic 2005-2006, facilitades pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya, les preferències de nois i noies després de finalitzar els estudis de caràcter obligatori, són molt exemplificadores: al batxillerat tecnològic hi ha més d'un 80% de nois, mentre que a les altres modalitats el percentatge no arriba al 40%. En els cicles formatius de grau mitjà, el 99% de la matrícula d'electricitat i electrònica correspon a nois, el 97% de la d'imatge personal correspon a noies, el 92% de la de serveis socioculturals correspon a noies i el 91% de la d'informàtica correspon a nois.

3. La participació política i l'associacionisme de les joves

Un nou espectre recorre Europa, però aquest cop no porta remors de lluita, ans al contrari, és el fantasma de l'individualisme que advoca per l'atomicitat, per veure la tele i no pensar, per jugar a la Play o la Nintendo, per la competitivitat i per diverses formes d'egoisme que exclouen l'acció col·lectiva. D'això no en podem responsabilitzar a les generacions més joves. De la societat que els estem lliurant no les podem culpar. Per sort, tot esdeveniment conté una part negativa i una altra de positiva, i d'aquesta darrera se'n poden treure moltes noves i prometedores visions futures.

Ara que una de les autores d'aquest article sent que ja no és jove, o com a mínim no tant jove com per poder parlar en primera persona de la joventut, comença a trobar-se en converses –de les de cafè– on es diu que la joventut no s'hi interessa per a res. I sobretot que no participa en la construcció de la societat civil. Com sonen aquests comentaris a allò de sempre! Per aquesta autora el que s'ha de fer és mirar amb d'altres ulls la realitat de la joventut. Mesurar-la amb les mateixes ulleres de fa dues o tres dècades és ser curt de mires.

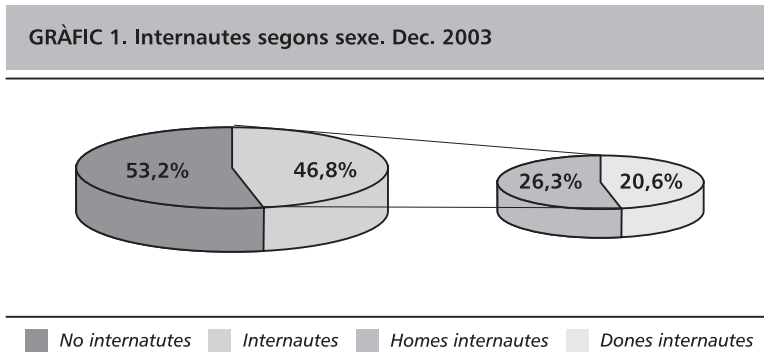
⁴ Guia de coeducació per als centres educatius: pautes de reflexió per a l'elaboració d'un projecte de centre. Generalitat de Catalunya (ICD i Departament d'Educació). BCN, 2008.

L'associacionisme actual ha variat molt en els darrers temps. Els compromisos s'han ampliat a allò que s'anomena demandes postmaterialistes, aquelles que s'inspiren en reivindicacions vinculades al reconeixement de drets que fins ara no existien o es trobaven menyspreats: els drets de les dones, dels gais, les lesbianes, els bisexuals i els transsexuals, els col·lectius ètnics o que pateixen discriminacions per raó d'origen i també les inquietuds ecologistes i les relacionades amb la sostenibilitat del planeta. Aquestes vindicacions, necessàries sens dubte, han anat acompanyades d'una pèrdua de força de les reivindicacions sobre la classe social, de les redistributives. És clar que les classes socials romanen i es reforcen, però l'encaix amb aquestes noves demandes de reconeixement encara s'ha de construir.

D'altra banda, les lluites estan més enfocades a fets puntuals. El manteniment en el temps dels moviments socials sempre ha estat conflictiu, i actualment ho és molt més. A mitjans dels 90 la Plataforma per al 0,7% va parir aquestes noves formes de mobilització que tenen una permanència complicada. El mateix va succeir amb les actuacions contra la invasió d'Irak, el "no a la guerra" o les crides de "un altre món és possible". No obstant això, l'internacionalisme ha estat una de les claus de la força d'aquest moviments: els fòrums socials mundials, europeus o regionals, com el de la Mediterrània han estat exemple que les noves formes de mobilització juvenil hauran de ser globals –amb un traç local important– o no seran. L'any 2000 a tot el món es va donar la Marxa Mundial de les Dones on moltes joves hi van participar de les demandes feministes per excel·lència.

Més enllà de l'internacionalisme i la lluita contra la globalització que començà entre d'altres a Seattle el darrer any de l'anterior segle, l'altra clau participativa juvenil es troba en les tecnologies de la informació i la comunicació. El progressiu abandonament del carrer ha donat pas a la participació de la banda ampla. El ciberactivisme esdevé una eina més a partir del nou mileni, amb la joventut com a capdavantera en pràctiques i usos. El mòbil, el xat o el Facebook s'han transformat en nous instruments d'acció política. En aquest sentit, el ciberfeminisme social ha tingut un pes important en la reivindicació dels drets de les dones. Mujeres en Red o Les Penélopes són exponents d'aquestes accions, sobretot des de l'ús de les tecnologies com a capacitació, apoderament i instrument participatiu i democratitzador. La xarxa és, a més a més, el lloc on el sexe de cada persona no és important o és transformable, i això ha estat un element a favor de la igualtat de gènere que s'ha d'estudiar en profunditat. S'ha de tenir present que d'esclatxes en l'ús de les tecnologies encara n'hi ha moltes,

l'accés no és igual per a tota la ciutadania. No obstant això, les barreres de gènere s'encongeixen a la xarxa.

Font: Extret de "Reflexions en Femení 23" i "Dones i tecnologies de la informació i la comunicació". Diputació de Barcelona, maig 2006. Eva Cruells López - Observatori de la Societat de la Informació, 2003

I on participen les dones joves? Pel que fa l'associacionisme feminista o de dones es constata clarament una pèrdua de militància juvenil i un desajustament generacional. Les dones joves (de 14 fins als 30 anys) representen només el 19,27% de les associacions de dones de la província de Barcelona.⁵ L'esclatxa generacional és certa i responsabilitzar les dones joves de no voler participar en el moviment feminista és una posició força fàcil. S'haurien d'establir canals d'enteniment mutu intergeneracional i fins i tot espais de mentoring o d'altres fórmules per no perdre cap coneixement –ni de les dones grans sàvies, ni de les joves amb inquietuds–. Encara queden moltes temàtiques per reivindicar.

Aquest allunyament de l'antic feminisme associatiu està produït que les dones joves interessades en la lluita contra les discriminacions de gènere optin per a dues fórmules. La primera és la de la creació de les seves pròpies estructures. La segona és la incorporació en estructures mixtes iniciant treballs i debats per la igualtat de gènere de manera compartida amb els homes. Segons l'Estudi sobre les formes de

⁵ Pinto, Maria Jesús y Solsona, Glòria (2008) Estudi de les formes de participació sociopolítica de les dones a la província de Barcelona. Estudi de la Diputació de Barcelona. Oficina de Promoció a les Polítiques d'Igualtat Dona – Home. No editat. L'estudi és més qualitatiu que quantitatiu. No s'han estudiat de forma exhaustiva totes les associacions de dones i mixtes de la província de Barcelona, es tracta d'una mostra.

participació sociopolítica de les dones en la província de Barcelona⁶ el número de sòcies en associacions mixtes –entre els 15 i els 30 anys– és d'un 32%.

Un altre estudi, aquest cop del Consell de la Joventut de Barcelona⁷, expressa que la majoria de dones joves que participen en la vida comunitària a partir d'associacions estan molt presents en les bases però no en els llocs de responsabilitat i de coordinació. Certament les dades de participació juvenil en relació amb espais polítics i sindicals són baixes i encara ho són més per a les dones joves que han de fer front a marcades estructures patriarcal. La manca de temps –per la doble i triple jornada–, es barreja amb les dificultats d'accés, per al manteniment de la imatge social de les dones com a menys actives en l'esfera pública. I un cop dins de les estructures polítiques el sostre de vidre és una realitat, és a dir, la promoció per a les dones joves es torna molt complicada, mantenir-se en espais amb un funcionament 'informal' que desconeixen és complex, la invisibilització de la seva presència o les seves aportacions sembla una norma i per tant la seva "mortalitat política" és elevada.

222

4. De "tot el que és personal és polític" a les identitats en trànsit

Si hi ha hagut un lema feminista que transformés la forma d'entendre el món i la política d'ençà els anys 70 és el de "tot el que és personal és polític". Ara sabem que la divisió entre les esferes pública i privada no és ferma, sinó que corresponen a una mateixa generalitat. Cada situació personal és una trobada entre la part privada i la part pública i cap temàtica pot ser exclosa prèviament de la possibilitat d'esdevenir pública i política (Mouffe, 1999; Young, 1986; Fraser, 1999).

Conscient o inconscientment quasi totes les decisions personals tenen una traducció en l'esfera pública a partir de legislacions, mesures polítiques i d'altres instruments; ja sigui els usos del temps que fan les persones, les decisions que prenen vinculades a les seves relacions, les feines que desenvolupen... La divisió fèrria entre els espais privats i públics va comportar unes relacions desiguals de poder entre els sexes on impera la dominació dels homes i la subordinació de les dones en la majoria d'àmbits de la vida. A més hi ha una jerarquia entre el que és privat i domèstic, entès com a no polític i de menys importància, i el que és públic, vinculat a la masculinitat amb

⁶ Pinto, Maria Jesús i Solsona, Glòria (2008). Estudi de les formes de participació sociopolítica de les dones a la província de Barcelona

⁷ DA (2006). Document BCJ, les propostes de l'associacionisme juvenil per al Projecte Jove 2006. Barcelona: Consell de la Joventut de Barcelona

un valor més elevat. Encara que tot això està canviant de mica en mica, el patró de mesura en l'espai públic continua sent l'home⁸ i les dones han d'anar ajustant-se a aquest model "neutral".

La violència contra les dones, que es tracta més endavant, es presenta com a exemple paradigmàtic del que es vol exposar en aquest apartat. Fins fa menys d'un decenni, encara que es considerava ja com a xacra social, la violència que han exercit certs homes contra les dones no havia estat tractada amb profunditat des dels poders públics perquè es mantenia la creença que era una acció que es donava en la intimitat i en l'espai domèstic. El fet de portar la violència de gènere a l'espai públic l'ha tornat visible i objecte de política pública.

223

Per tant, partint del lema "tot el que és personal és polític" com estan les dones joves actualment posant en marxa aquest eslogan?

Amb les noves formes de matrimoni existents d'ençà de l'aprovació de la llei de matrimoni gai i lèsbic sembla que aquesta forma de convivència torna a "estar de moda" entre el jovent que havia començat a decantar-se amb força per al model de parelles de fet. Estem en un moment de creació de noves formes de llars, més enllà de les ja conegudes. Els models anteriors no són suficients o representatius de les aspiracions vitals del jovent actualment. De fet, l'emancipació dels pares i les mares es voluntària i desitjada, però actualment també massa condicionada per les possibilitats, sobretot econòmiques, per afrontar-la. Cada vegada hi ha un nombre més gran de dones que allunyant-se de la imatge malintencionada i esbiaixada de la 'solterona', plantegen formes de convivència alternatives a les clàssiques establertes. Però moltes vegades es troben en la cara oculta de l'autonomia: precarietat i pobresa. Segons dades de l'Instituto de la Mujer, més del 87% de les llars monoparentals –una modalitat en augment– estaven encapçalades per dones l'any 2008. I es coneixen els problemes econòmics, d'habitatge i les discriminacions fiscals a què han de fer front les famílies monomarentals, així com la impossibilitat de conciliació del seu temps.

⁸ El patró neutral, de fet és l'home blanc, burgès i heterosexual. Per sort ara està en crisi i transformació.

5. “El meu cos és un camp de batalla”

Hi ha un altre lema feminista de fa temps que diu “el meu cos és un camp de batalla”. I això és el que han de posar en pràctica les dones joves de forma generalitzada. La identitat femenina de les dones joves es troba en trànsit entre allò que ens havien explicat que havíem de ser (mares, esposes, amants, sexies, ...) i tot allò que la imaginació de cadascuna doni a l’abast, perquè de referents, no n’hi ha gaires.

224

Segons l’estudi de “Las mujeres jóvenes en Espanya” (2000) les dones joves són molt actives, mantenen una vocació de seduir per la seva bellesa i volen combinar una trajectòria professional amb l’experiència de ser mares.

En la societat actual els mitjans de comunicació, de manera especial, continuen reproduint els estereotips sexistes de dones perfectes, portant a terme rols tradicionals i més objectes sexuals que subjectes de drets. Això té una clara influència en les dones joves i adolescents. L’ideal estètic és més una tirania de la bellesa que porta massa joves a conductes alimentàries de risc o a situacions de frustració i ansietat. És urgent la necessitat de transformar aquests cànons opressors i potenciar les accions de sensibilització, d’apoderament i d’autoestima.

Sobre les relacions sexuals i sentimentals de la joventut actualment en podríem escriure un altre article sencer. Sens dubte les relacions són més lliures que fa un parell de dècades, però sospitem que no per això són més igualitàries. La formació i la sensibilització en aquests aspectes hauria de ser obligatòria a les escoles per aconseguir relacions interpersonals més enriquidores i equitatives. Ara es pot dir tranquil·lament que “l’amor no és l’hòstia”¹⁰, però pensem que l’imaginarí de les dones joves encara se centra en la cerca del príncep blau i en unes relacions sentimentals massa edulcorades. Tot i que la pròpia satisfacció sexual cada vegada té més importància i s’experimenta amb una vida sexual més enllà de la tradicional.¹¹

En aquestes derives vitals, el desig de ser mares es manté en moltes de les noies joves, i així mateix s’expressa més lliurament la no necessitat d’esdevenir mare per completar la pròpia feminitat. És paradigmàtic que l’augment de la informació sobre mètodes anticonceptius no va acompanyat de l’ús que se’n fa. De fet, només

⁹ Reflexions a Femení 24. L’autonomia de les dones joves.

¹⁰ Eslogan fet servir en diferents campanyes institucionals i d’associacions de dones. Entre d’altres és un díptic de la Diputació de Barcelona adreçat als joves sobre relacions sentimentals.

¹¹ Reflexions a Femení 24. L’autonomia de les dones joves.

el 12,7% dels adolescents d'entre 15 i 17 anys reconeixen que en fan servir.¹² Per tant, l'índex d'avortaments entre les adolescents de la mateixa edat ha augmentat un 139% en els darrers anys.¹³ Això mostra clarament que les adolescents no acaben de ser mestresses del seu cos i que les campanyes sobre drets sexuals i reproductius han de ser més contundents. No volem deixar passar l'oportunitat de celebrar la recent iniciativa del Ministerio de Igualdad espanyol de replantejar la llei de l'avortament existent. Dona, deixa que la primavera faci amb tu el mateix que amb les flors¹⁴, quan tu així ho decideixis!

6. Sobre la transició de “les polítiques de conciliació adreçades a les dones” a “les polítiques universals de gestió del temps”

Quedem-nos en el tema del temps i la conciliació. La taxa de natalitat a l'Estat espanyol i a Catalunya continua sent una de les més baixes del món, però què passa a les llars quan es tenen fills i filles? L'any 2007 del total d'excedències per cura de fills i filles que es van demanar a l'Estat espanyol la titularitat femenina era del 94,06%.¹⁵ Encara que no comptem amb dades per edats en l'ús del temps, desitgem que siguin més igualitàries que les que mostra l'Instituto de la Mujer per a la totalitat de les dones i els homes en relació amb les tasques de la llar: mentre que les dones en dediquen 5.59 h al dia, els homes només 2.20 h. A més a més, els homes compten amb una hora de temps lliure “neta” més que les dones de forma diària.

La llei per la igualtat efectiva entre dones i homes ha llançat un missatge clar a la societat: “els fills són del pare i de la mare”. Els catalans van respondre amb més de 30.000 sol·licituds del nou permís de paternitat, encapçalant la llista de comunitats autònomes¹⁶.

Més concretament, dels 173.161 homes que al conjunt de l'Estat havien disfrutat del nou permís de paternitat, 33.252 corresponien a Catalunya, seguida de Madrid (28.413), Andalusia (27.130), País Valencià (19.092) i el País Basc (10.150). Les últimes dades ens indiquen que de gener a juny del 2008 van ser 25.523 els pares que van decidir demanar la baixa per paternitat.

¹² Reflexions a Femení 24. L'autonomia de les dones joves.

¹³ Estudi sobre salut maternoinfantil de Catalunya (2000 – 2003), presentat per la Conselleria de Salut a l'abril de 2005.

¹⁴ Dona, deixa que la primavera faci amb tu el mateix que amb les flors, va ser una pintada en el Paraninf de la Universitat de Barcelona durant la celebració de les Primeres Jornades de les Dones del 76.

¹⁵ www.migualdad.es/mujer

¹⁶ Institut Nacional de Seguretat Social (període març-desembre 2007). http://www.seg-social.es/Internet_1/Lanzadera/index.htm?URL=82

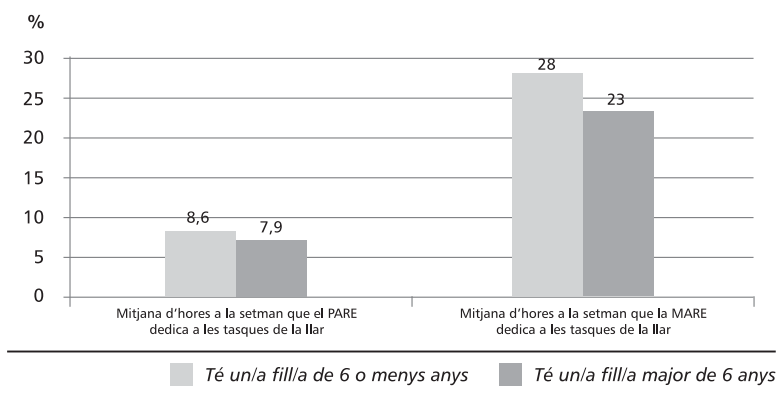
Configurar una estratègia global i efectiva que orienti la nova legislació i les noves polítiques públiques per fer efectiva la conciliació de la vida familiar, laboral i personal dones i homes és essencial. El concepte de “gestió del temps” com a nou dret de ciutadania s’obre camí a partir d’un diagnòstic compartit per administracions públiques i societat civil.

226

La creació al 2003 de la Regidoria dels Nous Usos Socials del Temps, de l’Ajuntament de Barcelona, i de la Xarxa de NUST¹⁷, de la Diputació de Barcelona al 2005, són clars precedents d’aquest nou àmbit d’actuació en les polítiques públiques del nostre país.

El Govern de la Generalitat de Catalunya també ha entomat el repte. El Pànel de Famílies i Infància 2007 promogut pel Departament d’Acció Social i Ciutadania i el posterior estudi elaborat pel CIIMU evidencia, una vegada més, les tendències.

GRÀFIC 2. Mitjana d’hores setmanals que mares i pares dediquen a activitats domèstiques i familiars segons si tenen fills majors o menors de 6 anys(%)

Font: Departament d’Acció Social i Ciutadania¹⁸

El Pla estratègic sobre els usos i la gestió del temps a la vida quotidiana (2008-2018)¹⁹ aprovat pel Govern de la Generalitat és un nou pas en el foment d’actuacions adreçades a lluitar contra el fenomen de la “doble presència” de les dones. Es consolida, doncs, la transició de les “polítiques de conciliació adreçades a les dones” a les “polítiques universals de gestió del temps”.

¹⁷ Xarxa NUST: Xarxa dels Nous Usos Socials del Temps.

¹⁸ <http://www.gencat.cat/benestar/secretariafamilia/TempsFamilia.pdf>

¹⁹ http://www.gencat.cat/acordsdegovern/20080701/20080701_concilia_laboral.pdf

El Departament de Treball, que assumeix un paper clau en la transformació del model, a través de la Direcció General d'Igualtat d'Oportunitats en el Treball, ha impulsat fòrums de debat al respecte. És el cas, del Fòrum català de persones expertes per a un repartiment igualitari del temps de treball²⁰.

La universalització de l'escolarització gratuïta per a nenes i nens de 0 a 3 anys o la inclusió d'acords en la negociació col·lectiva de les empreses i/o sectors sobre l'organització del temps de treball són aspectes que s'han prioritzat en el marc dels grups de debat.

227

En definitiva, tant les propostes d'actuacions de caràcter estructural com les de promoció dels nous usos del temps són el primer pas per incidir en l'agenda política.

7. La lluita en contra de la segregació i la precarietat laboral de les joves

Segons l'Anuari 2007 Dones i Treball²¹, el gruix de la població activa femenina a Catalunya està format per dones adultes de 25 a 44 anys. De fet, el 58,3% de les dones que tenen o busquen una ocupació es concentren en aquestes franges d'edat, seguides pel 31% de dones d'entre 45 i 65 anys. Al contrari, les dones joves de 25 anys o menys només representen el 10,3% del total de les actives.

Si comparem les xifres de la composició de la població activa femenina a Catalunya amb Espanya i Europa, veiem que la situació és molt semblant. En canvi, en tots tres territoris disminueix la població activa femenina de 25 anys o menys, respecte del 2006, un descens força més remarcable en el cas català (-3,6%) que en l'espanyol (-2,1%) o en l'uropeu (-0,6%). A Catalunya, aquesta disminució té la particularitat afegida que és exclusiva de les dones joves i no afecta tot el jovent. És possible que les dones joves s'incorporin més tard al mercat laboral que els homes, probablement perquè intenten millorar les seves oportunitats d'accés al mercat laboral, i milloren el seu currículum formatiu.

Si ens centrem en la taxa d'activitat femenina el 2007, a Catalunya era del 53,4%, superior a l'espanyola (49,4%) i a la de la UE-27 (49,7%). Si les taxes d'activitat

²⁰ http://www.gencat.cat/treball/doc/doc_12850533_1.pdf

²¹ "Anuari 2007 Dones i Treball". Publicació estadística del Departament de Treball. <http://www.gencat.cat/treball/doc/>

femenina es consideren segons els grups d'edat, a Catalunya veiem que les taxes més elevades corresponen a les franges d'entre 25 i 44 anys (81,9%), seguides del grup de 45 a 64 anys (56,6%). De nou, les joves de 25 anys o menys presenten la taxa d'activitat més baixa (50,4%).

228

Pel que fa a l'atur registrat, el grup d'edat entre 25 i 44 anys concentrava al desembre de 2007 la major part de l'atur registrat femení (72.047 de 147.725 dones aturades a Catalunya), mentre que les dones joves de menys de 25 anys presentaven una menor exposició a la desocupació amb 11.123 dones aturades.

Cal fer un darrer apunt respecte el nivell d'estudis en relació amb l'accés al món laboral. Les dades sostenen que les dones amb estudis universitaris presenten les taxes d'activitat més elevades i són les úniques que mantenen unes taxes d'activitat gairebé idèntiques als homes en aquest mateix nivell educatiu.

I sí, la lluita per l'equiparació salarial continua. Segons el mateix Anuari 2007, les darreres dades disponibles a Catalunya sobre la desigualtat salarial entre homes i dones indiquen que el salari brut anual percebut per les dones catalanes representa un 69,7% del que reben els homes catalans, mentre que a Espanya les dones reben el 72,5% del salari que reben els homes. I malgrat que les catalanes perceben un salari brut més alt que el de les espanyoles, a Catalunya hi ha una distància major entre els salaris femenins i masculins.

No hem d'oblidar la segregació vertical o el fenomen del "sostre de vidre". A Catalunya, l'any 2007 el 27,7% del total de l'empresariat eren dones, enfront del 72,1% d'homes.

Des del Govern de la Generalitat de Catalunya i amb la creació de la Direcció General d'Igualtat d'Oportunitats (Departament de Treball) s'han engegat i consolidat diversos programes per assolir la igualtat entre dones i homes en el mercat laboral.

Precisament, i en relació a la lluita contra la segregació vertical, destaquem l'impuls de programes dirigits a enfortir projectes empresarials liderats per dones. Per exemple, "Jo, directiva" és un programa formatiu adreçat a dones que tenen càrrecs intermedis/predictius i que cerquen la promoció interna; i d'altra banda, "Ariadna, xarxa de mentoria" consisteix en el suport a emprenedores a través de la tutoria o mentoria que presten dones de reconeguda trajectòria empresarial. Per tant, el denominador comú d'aquestes actuacions és l'empoderament de les dones a través de la capacitació i la creació de xarxes de suport.

En termes globals, el foment de la igualtat de gènere a les empreses es concreta en subvencions per donar suport a les empreses de més de 30 persones treballadores que fomentin la igualtat a través de l'elaboració i implementació d'un pla que incideixi en les condicions laborals. La quantitat màxima de subvencions per empresa és de 10.000€ .

En segon lloc, també es subvenciona la figura de l'agent d'igualtat d'oportunitats entre dones i homes a les empreses de 100 o més treballadors/es, perquè promocionin la figura de l'agent, amb un ajut de 20.000 o 15.000 € , segons les funcions a realitzar.

229

La implicació dels ens locals en la transformació del model és imprescindible. Per aquest motiu, s'ha aprovat la contractació de 105 agents en col·laboració amb les diputacions de Barcelona, Tarragona, Lleida i Girona. Aquests agents treballen directament amb els departaments de promoció econòmica dels ajuntaments o en les regidories d'igualtat o de dones. La nova figura laboral de l'agent d'igualtat és una ocupació eminentment juvenil i femenina, ja que són les dones joves les que tenen els coneixements teòrics i pràctics per a la realització d'aquestes feines.

Cal destacar un aspecte d'importància cabdal: en el marc del Consell de Relacions Laborals de Catalunya es promou la igualtat en la negociació col·lectiva. La publicació Igualtat i conciliació a la negociació col·lectiva de Catalunya recull les clàusules de la negociació col·lectiva a Catalunya en relació amb les matèries d'igualtat, no discriminació, assetjament sexual, violència de gènere, i conciliació de la vida personal, laboral i familiar. L'anàlisi abasta els convenis col·lectius publicats al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya entre l'1 de maig de 2001 i el 28 de febrer de 2007. A continuació es presenta una síntesi quantitativa facilitada pel Departament de Treball:

TAULA 1

ÀMBITS DELS CONVENIS	Nº DE CONVENIS
SECTORIALS	
Catalunya o supranacionals	51
Província de Barcelona o comarques barcelonines	47
Província de Girona o comarques gironines	15
Província de Lleida o comarques lleidatanes	15
Província de Tarragona o comarques tarragonines	30

ÀMBITS DELS CONVENIS	Nº DE CONVENIS
Total sectorial	158
EMPRESA O GRUP D'EMPRESA	
Convenis d'empresa o grup d'empreses	995
TOTAL CONVENIS	1.153

Font: Departament de Treball

8. Recuperant el passat per entendre millor el present

La relació entre les polítiques de joventut i les de gènere a Catalunya ha estat d'aprenentatge mutu i de creació de sinergies en diferents aspectes, especialment en tot allò que està relacionat amb models d'implantació de les polítiques públiques. De fet, els primers anys de la seva implementació, les polítiques d'igualtat de gènere, van prendre a les polítiques juvenils com a model i referent perquè totes dues comparteixen la voluntat d'integralitat. Haver de cobrir l'heterogeneïtat d'allò que significa ser jove va portar a la implantació dels plans integrals de joventut. Des d'aquests departaments –com s'explica en l'article "Cap a una Llei de polítiques de Joventut" d'aquest llibre– es van posar en marxa estratègies per incloure mesures que tinguessin en compte la joventut a totes les àrees de les polítiques públiques.

230

A continuació farem un breu repàs de la història de les polítiques de gènere a Catalunya, ja que són els dos darrers decennis quan han tingut el desenvolupament més important.

El final de la dècada dels 80 representa l'inici d'allò que es coneix com a feminisme institucional (Valiente, 1995; Bustelo, 2008), és a dir, la instauració d'agències i organismes públics per a la promoció de la igualtat entre dones i homes. Encara que l'any 1987 s'aprovés la creació de la Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona, no va ser fins l'any 1989 que es va fundar l'Institut Català de la Dona (actualment de les Dones), juntament amb el Consell Nacional de Dones de Catalunya i el 1r Pla d'actuació del Govern d'igualtat d'oportunitats per a les dones. Des de llavors a Catalunya s'han aprovat sis plans en aquesta matèria, el darrer i l'actual és el VI Pla de polítiques de dones (2008 – 2011). Aquestes polítiques s'han consolidat amb un efecte cascada des de l'àmbit internacional fins al local.

Fonamental en aquesta progressiva institucionalització dels instruments de gènere va ser la IV Conferència Mundial de les Dones que va tenir lloc a Pequín l'any 1995. El primer impacte es va presentar amb la revisió del Tractat comunitari l'any 1997, quan es va aprovar el Tractat d'Amsterdam amb la inclusió de dos nous articles (Art. 2 i Art. 3.2) on s'establia la promoció de la igualtat entre dones i homes com a objectiu de la Unió Europea i que la Unió, per al compliment dels seus objectius, havia de tractar d'eliminar les desigualtats i promoure la igualtat entre dones i homes. D'aquesta manera es legitimava un dels instruments més importants sorgits a la Plataforma

d'Acció de Pequín²², el gender mainstreaming –la transversalitat de gènere. Segons els grup d'expertes del Consell d'Europa sobre el gender mainstreaming es refereix a: "l'organització (o reorganització), la millora, el desenvolupament i l'avaluació dels processos polítics, de manera que una perspectiva d'igualtat de gènere s'incorpori en totes les polítiques, a tots nivells i a totes les etapes, pels actors normalment involucrats en l'adopció de mesures polítiques." (Consell d'Europa, 1999)²³.

Catalunya va ser capdavantera a l'Estat espanyol quan l'any 2001 va aprovar una llei per operativitzar aquesta estratègia: totes les disposicions legislatives han d'anar acompanyades d'un informe d'impacte de gènere. Aquest informe –obligatori, encara que no vinculant– es redacta des de l'Institut Català de les Dones i es transmet al Parlament de Catalunya per a estudi i debat dels parlamentaris i parlamentàries abans de l'aprovació de totes les lleis catalanes.

231

L'any 2006 Catalunya es va dotar d'un nou Estatut d'autonomia en el qual l'enfortiment dels drets de les dones i la igualtat de gènere apareixen en molts dels articles del text. La promoció de l'equitat de gènere és un dels drets i principis rectoros dels poders públics de Catalunya (art.4.3), a la vegada que es troben articles que tenen en el centre a les mateixes dones, i en potèncien la participació amb igualtat en tots els àmbits privats i públics (art. 19.2) o la garantia del lliure desenvolupament de la personalitat i capacitats vivint amb dignitat, seguretat i autonomia (art. 19.1).

En relació amb els instruments i mecanismes que es posen a l'abast dels poders públics catalans per garantir el compliment del principi d'igualtat d'oportunitats entre dones i homes en tots els àmbits laborals o formatius trobem l'article 41.1, així com el 41.2 que reafirma la transversalitat de gènere com a eina per introduir aquesta perspectiva en totes les polítiques públiques catalanes.

Tres són les àrees temàtiques que es desenvolupen amb una certa amplitud en l'Estatut. La dotació de valor econòmic al treball de cura i l'atenció en l'àmbit domèstic i familiar (art.41.4), l'obligatorietat, per part dels poders polítics, de vetllar

²² La Plataforma d'Acció de Pequín inclou 12 àrees de treball que es van prendre com a prioritats d'actuacions de tots els governs que hi van participar, ja que identificaven línies d'acció urgent per acabar amb els obstacles i les discriminacions que pateixen les dones: la pobresa, l'educació i la capacitat; la salut; la violència envers les dones; els conflictes armats; l'economia; la participació de les dones en la presa de decisions; mecanismes institucionals; els drets humans de les dones; els mitjans de comunicació; el medi ambient i les problemàtiques de les nenes i les dones joves.

²³ Consejo de Europa. 1999. Mainstreaming de género. Marco conceptual, metodología y presentación de "buenas prácticas". Informe final de las actividades del Grupo de especialistas en mainstreaming (EG-S-MS), (versió espanyol i anglès). Madrid: Instituto de la Mujer, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Serie documentos, número 28.

per la lliure decisió de les dones pel que fa al propi cos i a la seva salut reproductiva i sexual i la garantia de treball integral enfront de totes les formes de violència contra les dones (art.41.3).

9. Violència masclista i joventut

La intervenció integral contra la violència masclista presenta una de les millors campanyes adreçades a la joventut que s'han fet des de fa molt de temps. La campanya "Talla amb els mal rotllos: per unes relacions lliures de violència" és l'exponent d'actuació que ha arribat al jovent, l'ha fet reflexionar i segurament canviar moltes de les actituds sexistes i violentes que es podien desenvolupar dins de les parelles joves. A partir d'un veritable treball en transversalitat amb la col·laboració de l'Institut Català de les Dones, inserida en el Pla de Joventut i el Pla d'immigració i ciutadania, amb treball del Departament d'Educació, aquesta iniciativa que es realitza des de l'any 2004 ha tingut un impacte considerable en la joventut catalana. Cartells en els transports públics i anuncis en els mitjans de comunicació, materials en paper, en format electrònic, eines de sensibilització i formació componen aquesta innovadora actuació. Missatge i imatge arriben al públic objectiu, la joventut, tant nois com noies: "L'amor ha de ser lliure de masclisme, bronques i gelosia". Hi estem d'acord.

La lluita contra la violència masclista en les etapes d'adolescència i de joventut se situa, entre d'altres, en l'àmbit de la prevenció. L'objectiu és socialitzar el jovent en un nou model basat en les relacions igualitàries entre dones i homes. La coeducació esdevé cabdal. En aquest sentit, la Llei de drets de les dones a eradicar la violència masclista²⁴ recull diversos articles relatius a l'àmbit educatiu. Més concretament, els continguts curriculars han d'aplicar el principi de coeducació; el personal docent ha de rebre formació específica en matèria de coeducació, violència masclista i sobre el desenvolupament de drets de les dones...

També és important posar en relleu el tractament de la informació en els mitjans de comunicació social gestionats o finançats per les administracions públiques de Catalunya, tenint en compte els criteris que determina l'article 23 de l'esmentada normativa. Entre d'altres, fer un ús no sexista ni androcèntric del llenguatge i fomentar una presència equilibrada i una imatge plural dels dos sexes, al marge dels cànons de bellesa i d'estereotips sexistes; difondre imatges masculines allunyades dels estereotips masclistes.

²⁴ Llei de drets de les dones a eradicar la violència masclista (art. 12 a 17).

El nou Programa per a l'abordatge integral de les violències contra les dones (2008 – 2011)²⁵ inclou actuacions vinculades a l'objectiu de desenvolupament d'estratègies de prevenció i de sensibilització per a totes les formes i àmbits de la violència masclista. Més específicament ens referim al desenvolupament de programes pilot de prevenció de la violència contra les nenes i les joves en el marc del programa de coeducació, i a l'impuls de programes de prevenció de la violència contra les nenes i les joves per part de les Oficines de Relació amb la Comunitat dels Mossos d'Esquadra.

233

No hem d'oblidar que la Llei catalana de lluita contra la violència masclista concep la mutilació genital femenina com una manifestació de violència en l'àmbit social o comunitari. Els Mossos d'Esquadra impedeixen aproximadament 40 mutilacions genitals femenines cada any. Durant el primer semestre de 2008, s'han impedit 18 nous casos gràcies a la dotació de 300 efectius especialitzats en la detecció que estan adscrits en les oficines d'atenció a la comunitat, atès que prop de 5.000 noies menors de 19 anys són susceptibles de patir ablació de clítoris. Per aquest motiu, el Govern de la Generalitat ha impulsat la revisió del protocol d'actuacions per prevenir la mutilació genital femenina, existent des del 2001.

10. El futur de les polítiques d'igualtat de gènere: tenen en compte la joventut?

Des que l'any 1988 es va aprovar el primer Pla d'igualtat d'oportunitats entre dones i homes del Govern espanyol, les analistes coincideixen (Bustelo, 2008; Valiente, 1995) que els plans d'igualtat han estat l'eina per excel·lència que les administracions públiques espanyoles –a tots els nivells: estatal, autonòmic i local– han fet servir per a la promoció de la igualtat de gènere.

Els plans d'igualtat són l'eina essencial per organitzar, prioritzar i operativitzar els objectius generals d'una institució per a la consecució de la igualtat de gènere. Tenen voluntat holística i transversal. No són llei, per tant no són vinculants, ni les mesures que hi apareixen són de compliment obligatori, parteixen de la bona voluntat de les parts per a la posada en marxa i implementació. Des de la Llei d'Igualtat efectiva entre dones i homes del Govern espanyol (2007) els plans d'igualtat i d'altres mesures i mecanismes (unitats de gènere en els departaments) són obligatoris per a l'Administració central, i segons l'article 51, també per a la resta dels poders públics.

²⁵ http://www.gencat.cat/icdones/docs/pla_eix6.pdf

Però per a reforçar el compromís català amb la igualtat, l'aprovació d'una llei d'igualtat de gènere d'àmbit autonòmic es fa cada vegada més necessària. Ja són moltes les comunitats autonòmiques que en gaudeixen i que han pogut institucionalitzar encara més els mitjans amb els que compta l'Administració pública per aconseguir una societat lliure de discriminacions i de desigualtats.

234 I les dones joves tenen en compte les polítiques d'igualtat de gènere? S'està portant a terme una veritable política de transversalitat de la perspectiva de gènere en les polítiques de joventut catalanes?

Una breu revisió del VI Pla de polítiques de dones (2008 – 2011) aportarà una visió més clara sobre allò que s'està tractant en aquest article. El Pla està estructurat en diferents eixos d'acció. I en aquell on més accions dirigides a la joventut trobem és l'àrea de canvis culturals que transformin estructures i models patriarcals. Aquest eix és fonamental perquè pretén incidir en aquelles estructures –a vegades invisibles– que sostenen i generen desigualtats entre dones i homes. Allà apareix una actuació, recollida a la vegada dins del Pla d'actuació de polítiques de joventut (2008 – 2011), la de realitzar una diagnosi sobre les preferències i necessitats de les dones en l'àmbit de la cultura: ben aviat coneixerem quins són els interessos culturals de les joves! La resta d'actuacions sota el paraigües de l'eix de la transformació de les estructures i els models patriarcals s'emmarquen dins de la formació i el lleure. Una busca la revisió dels projectes de pràctiques de l'alumnat dels cicles formatius per tal que integrin el principi d'igualtat de gènere, les altres estan enfocades a les activitats de lleure, formació en matèria d'igualtat adreçada a les persones responsables d'aquesta educació i l'elaboració de materials de bones pràctiques no sexistes.

L'eix de participació preveu també actuacions envers les dones joves pactades amb la Secretaria de Joventut, una de suport d'intercanvi generacional entre les entitats de dones i l'altre d'impuls de les joves en els càrrecs de representativitat i responsabilitat en entitats de la societat civil. Aquestes accions són d'un gran valor, atès que, com s'ha mostrat abans, les dones joves han de fer front a una gran varietat d'obstacles per accedir i mantenir-se en llocs de presa de decisions. D'altra banda, la primera d'aquestes mesures fa referència a la realitat de les noves formes de participació associativa i política de les joves. Es troben dins d'entitats o de grups feministes? I les associacions existents de dones es fan ressò de les necessitats i els interessos de les dones joves? Segurament cap d'aquestes dues preguntes obtindria una resposta

satisfactòria. Les dones joves majoritàriament participen, avui en dia, en estructures mixtes i encara que s'autodenominin com a feministes veuen que poden lluitar juntament amb els homes de la seva generació per a la consecució d'una veritable igualtat. Així mateix, les associacions de dones no gaudeixen d'un alt nivell de "regeneració", per tant, actuacions com aquesta són importants per aprofundir en l'intercanvi de coneixements entre dones de diferents generacions que tenen molt per aportar les unes a les altres.

235

Malauradament l'eix de reorganització dels treballs i noves polítiques del temps no preveu una àmplia quantitat d'actuacions envers les dones joves. Només hi ha una acció que estigui pactada amb el Departament de Joventut, per tal de revisar els programes formatius per a les persones educadores en el lleure infantil i juvenil que fomenta la corresponsabilitat en els treballs domèstics i la cura. L'acció és d'una alta importància perquè la sensibilització i la formació en el valor de compartir el conegut com a treball reproductiu garantirà l'existència d'unes llars i per tant també d'un espai públic cada vegada més equitatiu. La corresponsabilització dels homes en aquest àmbit és obligatori per poder incidir en transformacions d'igualtat de gènere, també, en l'àmbit del treball remunerat. Tenint present, la situació de les dones joves en el mercat de treball actual seria altament positiu comptar amb accions positives en aquest sentit.

La problemàtica dels embarassos no desitjats sí que és una acció específica del Pla de les dones, que preveu el disseny i el desenvolupament d'estratègies de prevenció dels embarassos entre les adolescents, juntament amb Joventut i el Departament de Salut.

La implantació dels plans d'igualtat, a totes les administracions, així com la pràctica de la transversalitat de gènere són eines essencials per poder incorporar les necessitats i les demandes de les dones joves en les agendes polítiques.

11. Nous instruments: unitats i pressupostos de gènere

El Govern de la Generalitat de Catalunya està impulsant la creació d'unitats de gènere al conjunt de departaments.

És especialment interessant posar en relleu l'actuació pionera del Departament de Treball i Indústria quan, l'any 2005, va ser la primera Administració de l'Estat a crear

la figura de l'agent per a la igualtat, destinada a introduir la perspectiva de gènere a totes les seves accions.

El Programa d'Igualtat d'Oportunitats en el Treball va precedir la creació d'una Direcció General. Des d'aleshores s'han consolidat programes i s'han engegat nous projectes, com s'ha explicat anteriorment.

236

Un segon instrument que el Govern de la Generalitat vol promoure són els pressupostos de gènere²⁶ en el marc de l'avaluació d'impacte de gènere de les polítiques públiques, per recuperar l'experiència australiana de la dècada dels 80.

Al llarg dels anys 2005, 2006 i 2007 s'han elaborat 773 informes interdepartamentals d'impacte de gènere, d'acord amb allò que estableix la Llei 4/2001, de 9 d'abril, de modificació de l'apartat 2 de l'article 63 de la Llei 13/1989, de 14 de desembre, d'organització, procediment i règim jurídic de l'Administració de la Generalitat de Catalunya. Per tant, la Llei de pressupostos, la qual dota de recursos les polítiques públiques, ha d'incloure la perspectiva de gènere. Volem, en aquest sentit, recordar que aquest any, per primera vegada, el Govern de l'Estat ha presentat un informe d'impacte de gènere del Projecte de Llei de pressupostos generals de l'Estat per a l'any 2009.

12. El repte: la interseccionalitat dels eixos que generen discriminació

El Govern de la Generalitat de Catalunya ha impulsat la creació de l'Institut Interuniversitari d'Estudis de Dones i Gènere. Hi participen la Universitat de Barcelona (UB), la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), la Universitat de Girona (UdG), la Universitat de Lleida (UdL), la Universitat Rovira i Virgili (URV) i la Universitat de Vic (UVic).

Aquesta iniciativa garanteix una recerca coordinada en l'àmbit de "dones i gènere" i aplicada a l'àmbit de les polítiques públiques.

Recerca i gestió han d'assumir el repte de la interseccionalitat. És a dir, s'haurien de començar a implementar noves fórmules de gestió de les polítiques públiques que tinguessin en compte elements de participació i d'implicació de les mateixes joves en els processos. Així mateix, creiem que la implantació de la interseccionalitat

²⁶ http://www.gencat.cat/icdona/docs/pub_eines3.pdf

en el treball dels poders públics seria un instrument clau de millora i d'efectivitat, sobretot per visibilitzar i poder donar resposta a les noves demandes socials existents on conflueixen diferents variables, cadascuna tant important com l'altra, segons l'individu o el col·lectiu a qui s'adreça la política pública concreta.

El concepte d'interseccionalitat prové de les crítiques que les dones de color han fet sobre el feminisme "estandarditzat" tant als EUA com al Regne Unit. Kim Crenshaw, una de les seves formuladores, opina que "no parar atenció a les interseccionalitats i als marges, allà on les discriminacions es contraposen o coincideixen, fa que les necessitats de moltes dones no es tinguin presents i fins i tot que moltes aliances estratègiques no es desenvolupin".²⁷ És a dir, tenir en compte que a la joventut hi ha dones i homes és fonamental; però a més s'ha de tenir present que moltes d'aquestes joves, són, per exemple, gitanes o lesbianes o de classe treballadora. El treball a partir de la interseccionalitat dels diferents eixos de discriminació s'està institucionalitzant ja a la Unió Europea: ètnia/raça, edat, orientació sexual, sexe i discapacitats són els eixos a partir dels quals estan treballant en coordinació diferents departaments de les institucions comunitàries per al disseny i implementació de les polítiques.

Trobeu a faltar alguna variable que generi discriminacions? Doncs sí, l'eix "classe" ha passat a denominar-se pobresa. Els eufemismes no poden invisibilitzar la realitat i les dones joves volem visibilitzar el camí que ens queda per recórrer. La lluita continua i la nostra generació l'hereda.

13. Bibliografia

- Alberdi, Escario y Matas (2000), *Las mujeres jóvenes en España*, Fundación La Caixa, Colección estudios sociales IV
- Bustelo, María (2008), *State Feminism and Gender Equality Policies in Multi-Governed Spain*. Paper to be presented at the Council for European Studies Conference. Chicago
- Consejo de Europa. 1999. "Mainstreaming de género. Marco conceptual, metodología y presentación de buenas prácticas". Informe final de las actividades del Grupo de especialistas en mainstreaming (EG-S-MS), (versió espanyol i anglès). Madrid: Instituto de la Mujer, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Serie documentos, número 28
- Cruells, Eva (2006), *Dones i tecnologies de la informació i la comunicació. Reflexions en Femení 23*. Oficina de Promoció a les Polítiques d'Igualtat Dona – Home. Diputació de Barcelona

²⁷ http://www.feminist.com/resources/kimberly_crenshaw.html

Estudi Fundación Alternativas. Citat al diari El País. Abril 2005. Es refereix a tot l'Estat espanyol.

Generalitat de Catalunya. Conselleria de Salut (2005), Estudi sobre salut maternoinfantil de Catalunya (2000 – 2003)

Guia de coeducació per als centres educatius: paures de reflexió per a l'elaboració d'un projecte de centre. Generalitat de Catalunya (ICD i Departament d'Educació). BCN, 2008.

Herrera, Laia (2006), L'autonomia de les dones joves. Reflexions en Femení 24. Oficina de Promoció a les Polítiques d'Igualtat Dona – Home. Diputació de Barcelona

238 Institut Català de les Dones, VI Pla de polítiques de dones (2008 – 2011), Generalitat de Catalunya

Fraser, Nancy (1997), Justitia Interrupta. Reflexiones críticas desde la posición postsocialista, Santafé de Bogotá: Siglo del Hombre,

NNUU (1995), La Plataforma d'Acció de Pequín

Mouffe, Chantal (1999), El retorno de lo político. Paidós

Pinto, Maria Jesús y Solsona, Glòria (2008). Estudi de les formes de participació sociopolítica de les dones a la província de Barcelona.

DA (2006). Document BCJ, les propostes de l'associacionisme juvenil per al Projecte Jove 2006. Barcelona: Consell de la Joventut de Barcelona

Valiente, C. (1995). "The Power of Persuasion. The Instituto de la Mujer in Spain. Comparative State Feminism". A D. McBride Stetson and A. Mazur. Thousand Oaks, P. 221-236.

Young, Iris Marion (1986), "Vida política y diferencia de grupo: una crítica del idea de la ciudadanía", a Perspectivas feministas en teoría política, Paidós

Pàgines web utilitzades:

- www.idescat.cat
- www.gencat.net/icdona/
- www.migualdad.es/mujer/
- www.diba.cat
- http://www.feminist.com/resources/kimberly_crenshaw.html